

**Akademie věd
České republiky**

Teze disertace
k získání vědeckého titulu „doktor věd“
ve skupině věd filologických

**Etymológia a nárečová lexikografia
(na materiáli Slovníka slovenských nárečí)**

Komise pro obhajoby doktorských disertací
v oboru bohemistika

Ľubor Králik
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Bratislava 2022

Disertace byla vypracována v Jazykovedném ústavu Ľudovíta Štúra Slovenské akademie vied v Bratislavě.

Uchazeč: PhDr. Ľubor Králik, CSc.
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., Bratislava

Oponenti:

Teze byly rozeslány dne:

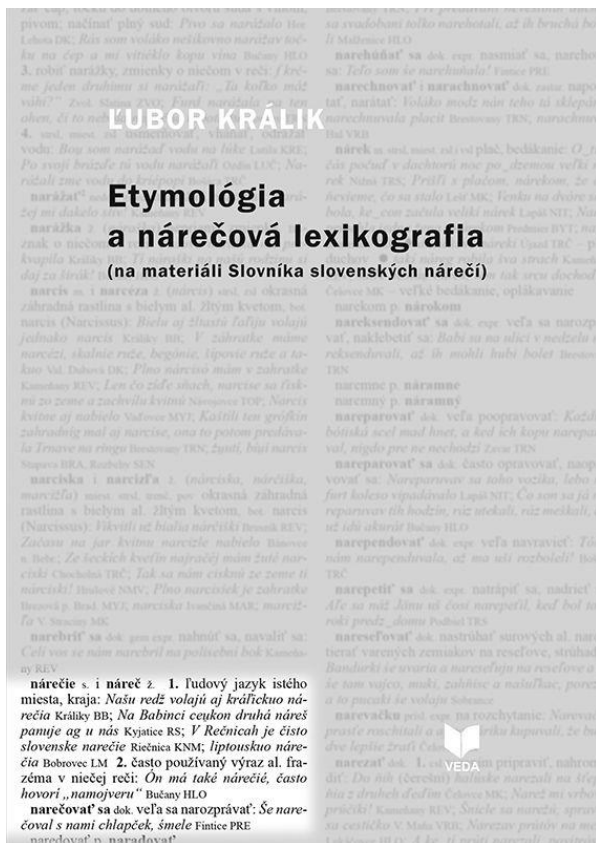
Obhajoba disertace se koná dne:

Místo konání obhajoby:

prof. PhDr. Pavel Janoušek, CSc., DSc.

předseda komise
pro obhajoby doktorských disertací
ve vědním oboru bohemistika
Akademie věd České republiky

Jako disertační práce je předložena monografie:

Lubor Králík
Etymológia a nárečová lexikografia
(na materiáli Slovníka slovenských nářečí)

Recenzenti:

doc. d-r Christina Dejkova
prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta
Štúra SAV, 2020. 176 s.
ISBN 978-80-224-1875-1

Obsah disertace

Úvod	9
I. Etymológia a (nárečová) lexikografia: všeobecné otázky	11
I.1. Ku vzťahu lexikografie a etymológie	11
I.2. Nárečová lexika a (nárečová) etymológia	12
I.3. Nárečová lexika a (nárečová) etymologická lexikografia	14
I.4. Nárečová lexikografia a etymológia	19
I.4.1. Uvádžanie explicitných informácií etymologického charakteru v nárečovom slovníku	19
I.4.2. Implicitné zohľadňovanie etymologických poznatkov	21
I.4.2.1. Voľba formy heslového slova	22
I.4.2.2. Polysémia vs. homonymia	22
II. Etymológia a Slovník slovenských nárečí	24
II.1. Formálna štandardizácia heslových slov	24
II.1.1. Nevykonaná formálna štandardizácia	24
II.1.2. Viacnásobná formálna štandardizácia	36
II.1.3. Možnosti alternatívnej formálnej štandardizácie	41
II.2. K problému formálnych variantov heslových slov	56
II.2.1. Formálne varianty domácich výrazov	61
II.2.2. Exkurz: k imperfektívam na *-yvatí v slovenčine	104
II.2.3. Formálne varianty slov cudzieho pôvodu	110
II.3. Polysémia vs. etymologická homonymia	120
II.4. K výkladu významov nárečových lexém	129
III. Záver	133
Etymology and Dialectal Lexicography (on the Material of the Dictionary of Slovak Dialects)	137
Этимология и диалектная лексикография (на матери- але «Словаря словацких диалектов»)	139
Literatúra a pramene	141
Skratky citovaných prác	154
Menný register	156
Register výrazov a foriem	158
Použité skratky jazykov a dialektov	173
Skratky okresov	174
Iné skratky	175

I. Základní myšlenky, metody, výsledky a závěry disertace

I.1. Úvod

Předkládaná disertace je výsledkem našeho dlouhodobého badatelského zájmu o slovní zásobu slovenských nářečí.

Etymologický výzkum nářečního lexika představuje pro etymology nepochybnou profesionální výzvu vzhledem k jeho bohatství a nedostačné prozkoumanosti. V širší slavistické perspektivě jsme se o tom prakticky přesvědčili díky své účasti v mezinárodním vědeckém projektu *Slovanského jazykového atlasu* (etymologická interpretace nářečního lexikálního materiálu slovanských jazyků a jeho následná tzv. zobečňující transkripce pro potřeby mapového zpracování). V užším slovanském kontextu je zmíněný moment výzvy obzvláště aktuální po vydání našeho *Stručného etymologického slovníku slovenčiny* (Králik 2015) jako díla zaměřeného na lexikum současného spisovného jazyka, v němž mohla být nářeční slovní zásoba zohledněna pouze ve značně omezeném rozsahu.

Jako základní pramen ke studiu slovenského nářečního lexika využíváme *Slovník slovenských nářečí* (dále „SSN“), tj. souhrnné dílo zpracovávající nářeční slovní zásobu z území celé Slovenské republiky. Při práci s ním jsme zároveň nejednou dospěli k závěru, že etymologická interpretace lexika obsaženého v SSN může pro příslušný lexikální materiál implikovat alternativní způsob lexikografické prezentace, odlišný od způsobu jeho zpracování v SSN.

Postupně se ukázalo, že identifikace případů tohoto druhu nemusí zůstat na úrovni jakéhosi pouhého shromažďování jednotlivin (i když z pohledu etymologie nepochybně cenných vzhledem k objasnění původu takových výrazů); naopak, příslušný materiál nás celkem přirozeně inspiroval k dalším úvahám o vzájemném vztahu etymologie a nářeční lexikografie, které vedly ke vzniku předkládané disertace.

Relevantní aspekty zkoumané problematiky se v práci ilustrují na vybraných příkladech (více než 130 nářečních lexémů zpracovaných v prvních dvou svazcích SSN), reprezentujících problémové fenomény různého typu; jejich analýza – spojující v sobě aspekt etymologický a lexikografický – umožňuje formulovat i teoreticko-metodologické závěry obecnějšího charakteru, překonávající relativně úzký rámec konkrétního výchozího jazyka (slovenština).

I.2. Současný stav problematiky

„Žádná jiná oblast jazykovědy není natolik úzce spojena s lexikografií jako etymologie“ (Büchi 2016: 338). Z pohledu etymologa nelze nepřipomenout, že „[e]tymologie využívá lexikografická díla; čím více je slovníků a čím jsou lepší, tím spolehlivější je základna pro etymologii“ (Trubačev 1973: 294) – slovníky poskytují etymologům potřebné informace (forma, sémantika, slovtvorné hnízdo atd.) o lexikálním materiálu, jež mají interpretovat z hlediska svého oboru.

Zvláštní místo zde patří lexikografii nářeční, zpracovávající ve formě slovníků nářeční slovní zásobu. Ta může být pro etymologické bádání důležitá ve dvojitým smyslu:

1. Pro potřeby etymologického výzkumu spisovného jazyka (prestižní varieta národního jazyka jako východisko pro etymologické slovníky určené i pro širší kulturní veřejnost apod.). Výrazy tvořící součást spisovného lexika mohou mít v nářečích variantní formy i další významy, které nepronikly do spisovného jazyka, právě ony však mohou poskytovat potřebný „klíč ke správné etymologii“ (Abajev 1956: 301).

2. Nářeční lexikografie může přinášet i lexikální materiál, jenž se sice nestal součástí spisovného lexika, přesto je zajímavý z etymologického (diachronního) aspektu:

a) „lexémy archaické z hlediska formy, jakož i významu“ (Waniakowa 2013: 320), mnohdy relevantní pro rekonstrukci staršího stavu ve vývoji daného jazyka nebo jazykové rodiny;

b) pojmenování různých fenoménů tradiční lidové materiální i duchovní kultury (srov. Iliadi 2005: 227);

c) inovace různého druhu (např. slova utvořená podle málo využívaných slovtvorných postupů, výrazy se specifickým sémantickým vývojem, hyperkorektní formy apod.), jež mohou zůstat omezeny na menší areály (srov. Popowska-Taborska–Borys 1996: 251n.);

d) lexikální výpůjčky (přejímky z jiných jazyků) neznámé ve spisovném jazyce (srov. Waniakowa loco cit.).

Právě rozmach dialektologických výzkumů a vydávání nářečních slovníků se staly významným impulzem k rozvoji slovanské etymologie ve druhé polovině 20. století (srov. Varbot 1996: 9).

Prohlubující se zájem etymologů o nářeční lexikum („současný etymolog nemůže nebýt dialektologem“; Šelepova apud Šabrova 2002: 242) vedl i ke konstituování relativně autonomní subdisciplíny – tzv. nářeční

etymologie,¹ jejíž metodologická specifika vyplývají z charakteru samotného nářečního lexika. Patří k nim zejména ústní forma jeho existence, usnadňující – při absenci představy o grafické formě nářečního slova – různé nepravidelné modifikace fonetické struktury výrazů, souvislost nářečního lexika s tradiční lidovou kulturou, jakož i různý stupeň úplnosti a spolehlivosti jeho filologické dokumentace (možnost nekorektního záznamu formy nářečních výrazů i mylné grafické interpretace příslušných zápisů [tzv. lexikografické fantomy, srov. nověji Žuravlěv 2019]; neadekvátní a neúplné zachycení významu slova explorátorem, včetně nepostižení sémantických komponentů, jež mohou být klíčové pro etymologickou interpretaci, atd.) – podrobněji Varbot 1996, Varbot 2009, Dejkova 2016 aj.

Na druhé straně může i etymologie poskytovat cenné impulzy pro nářeční lexikografii, tj. pro praktické sestavování nářečních slovníků; vzájemný vztah obou disciplín je z tohoto aspektu ovšem složitý („náročné partnerství“; Stellmacher 2017).

Uživatelé nářečních slovníků – lingvisté i představitelé laické veřejnosti – mají často zvýšený zájem o původ lexika v nich obsaženého (zejména neznámého ve spisovném jazyce), a proto mohou v takových dílech očekávat informace etymologického charakteru. Zároveň ovšem nelze předpokládat, že autoři a vědečtí redaktoři nářečních slovníků (specialisté v oblasti dialektologie) budou samostatně řešit problémy související s etymologizací – nezřídka nesmírně obtížnou a nejednoznačnou – nářečního lexika („Nářeční etymologie jest oblast nebezpečná a zrádná...“; Warrack 1911: vi), jež patří v konečném důsledku do kompetence jiné lingvistické disciplíny (srov. Stellmacher 2017: 245).

Problém reflektování existujících etymologických poznatků v nářeční lexikografii má v zásadě dvojí dimenzi:

¹ Přirozeným důsledkem jejího rozvoje byl i vznik specifického lexikografického žánru – nářečního etymologického slovníku (srov. např. Borys–Popowska-Taborska 1994–2010, Myznikov 2019b; z neslovanských jazyků Cortelazzo–Marcato 2005 aj.). – Výzkum v oblasti slovanské nářeční etymologie patří „[k] nejnaléhavějším úkolům srovnávací [slovanské – L. K.] jazykovědy“ (Bednarczuk 2015: 19–20), je ovšem „podmíněn existencí slovníků těch dialektů, které mají být objektem etymologického zpracování“ (Janyšková 2008: 83). Např. v případě češtiny by se v budoucnosti mohla stát objektem etymologické analýzy slovní zásoba obsažená ve *Slovníku nářečí českého jazyka*, majícím za cíl souhrnné zpracování lexika českých nářečí (Janyšková 2016: 13).

1. V nářečních slovnících lze uvádět *e x p l i c i t n í* etymologické informace o původu heslových slov. Doporučují se např. stručné údaje na způsob informací uváděných ve slovnících spisovného jazyka (tzv. stručná etymologie [něm. *Kurz-etymologie*]; ve vztahu k němčině srov. Seebold 1998: 192); k různorodé praxi polské nářeční lexikografie srov. Karás 2011: 247–249.

2. Etymologická charakteristika nářečního lexikálního materiálu se zohledňuje *i m p l i c i t n ě* při jeho lexikografické prezentaci: „Etymologické poznatky jsou přítomné ve slovníkovém hesle a v případě potřeby ovlivňují způsob, jakým lexikograf zpracovává slova“ (Kurkina 2018: 146). Jedná se zejména o dva aspekty takového využití etymologie:

2.1. Výběr formy heslového slova. Zatímco ve slovnících obsahujících lexikum jedné lokality, popř. i jedné foneticky relativně homogenní nářeční oblasti nebo skupiny, lze uvádět heslová slova v podobě respektující jejich skutečnou výslovnost, lexikografické zpracování slovní zásoby rozsáhlejších a vnitřně foneticky diferencovaných nářečních areálů vyžaduje zobecňující zápis. Ten může zohledňovat:

a) situaci ve starších obdobích jazykového vývoje, tvořící základ pro vznik novějších jevů v příslušných nářečích – srov. lexikografickou praxi, kdy se ve slovnících německých nářečí Rakouska a Švýcarska uvádějí heslová slova ve formě blízké stavu ve střední horní němčině (Bauer 1996: 222);

b) situaci v současném spisovném jazyce, přičemž u nářečních lexémů nemajících spisovný korelát se abstrahuje od fonetických systémů příslušných nářečí; takovým postupem lze dospět k zobecněné (někdy umělé!) formě, jež se stává heslovým slovem (Karás 2011: 170–171).

Oba případy předpokládají etymologickou interpretaci nářečních forem a následnou fonetickou rekonstrukci jejich korelátu ve starším vývojovém období, popř. v současném spisovném jazyce. Takto rekonstruované heslové slovo již svojí formou „nastiňuje hrubé etymologické kontury“ a poskytuje „důležité předběžné informace etymologického charakteru“, adresované uživateli s náležitou orientací v historické fonetice (srov. Bauer loco cit.).

2.2. Řešení problémů souvisejících s fenomény polysémie a homonymie, kdy se při vyčleňování homonym a jejich následném zpracování v samostatných slovníkových heslech zohledňují etymologická kritéria, tj. genetická východiska příslušného lexikálního materiálu. Komplikujícími faktory jsou zde nezřídka složité sémantická struktura nářečních lexémů, nepravdělné modifikace formy výrazů (v nářečí existujících jen v ústní

formě) zatemňující jejich genetické vazby, jakož i možnost vzájemného formálního ovlivňování sémanticky blízkých lexémů, vedoucího k jejich kontaminaci, popř. až k formálnímu splynutí (srov. např. Sorokoletov–Kuznecova 1987: 186–188, Kozyrev 2013: 410 aj.).

I.3. Cíl disertace a použité metody

Cílem disertace je:

1. Prohloubit a upřesnit typologii relevantních – i ve smyslu jejich potenciální problémovosti – momentů ve vztahu etymologie a nářeční lexikografie, identifikovaných v odborné literatuře (srov. bod I.2. Současný stav problematiky);
2. formulovat (z perspektivy etymologa) obecnější metodologická doporučení pro praxi nářeční lexikografie.

Postup k dosažení stanoveného cíle:

1. Etymologická analýza (prezentovaná ve formě dílčích etymologických etud věnovaných jednotlivým lexémům) vybraného lexikálního materiálu obsaženého v 1. a 2. svazku *Slovníku slovenských nářečí* (Bratislava 1994, 2006);
2. vyhodnocení implikací zjištěných etymologických charakteristik pro lexikografické zpracování příslušných lexémů a předložení – s přihlédnutím k vědecké koncepci SSN – alternativních řešení pro jejich slovníkovou prezentaci, lišících se od způsobu jejich zpracování v SSN;
3. tematická klasifikace relevantních případů identifikovaných ve smyslu bodu 2.

Použité metody:

Etymologický aspekt materiálové analýzy využívá standardní a obecně akceptované postupy a metody etymologického výzkumu (srov. např. Etymologie 1977, Večerka a kol. 2006, Teuš 2019 aj.). Jejich cílem je komplexní etymologická analýza zkoumaného lexika, usilující o výklad původu a vývoje konkrétního slova z aspektu fonetického, slovotvorného (i morfonologického) a sémantického, přičemž se přihlíží i k extralingvistickému kontextu jeho fungování (souvislost s materiální a duchovní kulturou apod.). Primárně se zde využívají postupy tzv. vnitřní rekonstrukce, zaměřené na genetickou interpretaci lexikálního materiálu v rámci příslušného jazyka (v případě předložené disertace slovenštiny, popř. praslovanštiny jakožto jejího vývojového předstupně). Pokud není možné přesvědčivě objasnit genezi slova v kontextu daného jazyka, lze uvažovat

o možnosti jeho přejetí z jiných jazyků; po identifikaci jinojazyčného etymologického východiska je zároveň potřebné zkoumat i způsoby jeho integrace do systému přejímajícího jazyka.

Lexikografický aspekt analýzy prakticky aplikuje relevantní – z pohledu etymologie – poznatky a zkušenosti novější zahraniční nářeční lexikografie (srov. např. Sorokoletov–Kuznecova 1987, Neetar 1992, Bauer 1996, Karaš 2011, Stellmacher 2017 aj.) v kontextu slovenské dialektologie, přičemž přihlíží k existující koncepci SSN a identifikuje její potenciální problémová místa.

I.4. Výsledky a závěry

I.4.1. Lexikografické implikace etymologické analýzy (na materiálu Slovníku slovenských nářečí) – typologie relevantních problémových momentů ve vztahu etymologie a nářeční lexikografie

I.4.1.1. Formální standardizace heslových slov

SSN neuvádí explicitní etymologické informace o původu heslových slov, podle koncepcce slovníku se však etymologická charakteristika zpracovávaného lexika zohledňuje při standardizaci jeho formy: „Heslové slovo uváděné v záhlaví heslové stati SSN má hláskově a pravopisně normalizovanou (standardizovanou) podobu. (...) Nářeční lexikální jednotky, které nemají příslušný spisovný formální ekvivalent a nesou znaky nespisovnosti, se uvedou v podobě, jakou by měly (při respektování realizací příslušných hláskových změn a etymologií) ve spisovném jazyce. Nářeční lexémy bez formálních znaků nespisovnosti se neupravují; stávají se heslovým slovem. Nářeční podoba zůstává heslem i v případech, kdy má zpracovávané slovo nejasnou etymologii“ (SSN 1: 29).

Etymologická analýza materiálu SSN vede k závěru, že v některých případech uvedená formální standardizace:

1. Nebyla provedena, tj. nebyla zohledněna etymologie příslušných dialektismů, např.

chrúmat' 'kulhat'. – Uvedený způsob standardizace záhorského dial. *chrúmat* ne-zohledňuje fakt, že se zřejmě jedná o kontinuantu psl.² **chromati* (srov. sln. *hrómati*, čes. dial. *chrómat'*, pol. *chromać*, rus. *chromát'* 'kulhat' aj.) s fonetickým vývojem **chromati* > slk. **chrōmat'* > záhorské dial. *chrúmat*. Očekávanou standardizací by zde bylo **chrōmat'** – vzhledem k vývoji **ō* > *uo* (graficky *ô*) ve středoslovenských nářečích, na nichž je založena současná spisovná slovenština.

nadobizeň 'nabytý majetek, vlastnictví'. – Nejedná se o formaci se sufixem *-izeň* (psl. **-iznъ*) typu slk. *dedov-izeň* 'pozůstalost po *dědech*, předcích', nýbrž o derivát od slk. hist., dial. *nadobyť* 'nabýt, získat' (**na-do-by-ti*), tj. o výchozí **nadoby-znъ*

² Zkratky jazyků a dialektů: čes. – český, fr. – francouzský, chorv. – chorvatský, ide. – indoevropský, it. – italský, lat. – latinský, maď. – maďarský, něm. – německý, pol. – polský, psl. – praslovanský, rak. – rakouský, rus. – ruský, slk. – slovenský, sln. – slovinský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stsl. – staroslověnský.

jako abstraktum s psl. sufixem *-znb (slk. -zeň), ve slovenštině neproduktivním. Uvedená etymologická interpretace implikuje standardizaci **nadobyzeň**.

paska ‘nástroj k chytání (škodlivých) zvířat, past’ – Podobně jako spisovné slk. *pasca* ‘id.’ (**past-ca*) zřejmě deminutivum od staršího slk. *past* ž. ‘id.’ (z psl. **pastb*; srov. i čes. *past*), tj. etymologicky **pastka** (tak i očekávaná standardizace); forma *paska* vznikla v důsledku zjednodušení skupiny *stk* > *sk*.

2. Byla provedena duplicitně, tj. tentýž lexikální materiál se paralelně uvádí – s různou formální standardizací – v různých statích, např.

drôtno ‘zem s příměsí pilin, troudu a štěpin’, **drvotno** ‘id.’ – Standardizace nářeční formy *druotno* (Čelovce, okr. Modrý Kameň) v podobě *drôtno* může vést k mylnému závěru o etymologické souvislosti s germanismem *drôt* ‘drát’. Adekvátní je standardizace **drvotno**, respektující etymologii výrazu jako starého kompozita se složkami odpovídajícími slk. hist., dial. *drvo* ‘dřevo’ (psl. **drъvo*) a *tať*, *tnem* ‘tnout, tnu’ (psl. **tęti*, **tnŋ*) – původně ‘místo, kde se seká dřevo’.

kiša ‘váhy vozu’, **kyša** ‘id.’ – Při absenci korelátu ve spisovné slovenštině je vzhledem k etymologii slova (přejetí z maď. *kise* ‘id.’) vhodnější standardizace s *i*, tj. **kiša**.

omilok ‘jílek vytrvalý (bot. *Lolium perenne*)’, **omylok** ‘jílek mámivý (bot. *Lolium temulentum*)’ – Výchozí nářeční forma *omilek* (Dlhá Lúka, okr. Bardejov) je kontinuantou snad už psl. dial. **obmylъkъ*, od psl. **ob-myliiti* (*se*) ‘zmýlit se’ (sémantická motivace názvu rostliny se vysvětluje jedovatými vlastnostmi zm jílku, jež jsou viditelné i při jejich nežádoucím – v důsledku omylu – společném mletí se zrný obilovin); etymologicky korektní standardizací je **omylok**.

3. Vzbuzuje výhrady etymologického charakteru, např.

blížder ‘masná skvrna’ – Standardizováno na základě formy *brížder* (Bzince pod Javorinou, okr. Nové Mesto nad Váhom). Jelikož neumíme identifikovat předpokládaný kořen s konsonantem *l* a vokálem *í* (*blížd-*, resp. *blíž-?*), vyslovujeme názor, že se jedná o derivát od slk. dial. *brýzgat* ‘špinit, mazat’ (psl. **bryzgati*), utvořený pomocí psl. sufixu *-erъ – tj. rekonstruujeme zde výchozí **bryz-g-erъ* > **bryždžerъ* (s palatalizací *zg* > *ždž*) > slk. dial. *bríždžer*. Při zohlednění etymologie a fonetických zákonitostí spisovné slovenštiny je adekvátní standardizace **brýžder**.

pástikovat’ ‘silně zavíjet dítě do peřinky’ – Standardizace dial. *pestikovat’* (Pucov, okr. Dolný Kubín) ve formě s *pä-* se mohla opírat o slk. hist. *pästovat’ sa* ‘bít se pěstmi’, *pástikovat’* ‘bít pěstmi’, od slk. *päst’* ‘pěst’ (psl. **pestь*), spojování s ním ovšem stěží vyhovuje po stránce sémantické. Pravděpodobnější je podle našeho názoru výklad slk. dial. *pestikovat’* ‘silně zavíjet’ jako přejetí z německé nářeční formy (z nářečí bez znělých okluziv) odpovídající něm. spis. (*be*)*festigen* ‘upevňovat’, tj. buď 1. něm. dial. **festiken* > slk. dial. *pestikovat’* (se substitucí cizího *f* domácího *p*), nebo 2. něm. dial. **pefestiken* > slk. dial. *pestikovat’* (s haplogickou redukcí začátku slova). Etymologicky korektní standardizací slk. dialektismu by proto bylo **pestikovat’**.

porciočka ‘skleněná nádoba (0,5 nebo 1 dl) na kořalku’. – Uvedený způsob standardizace gemerského dial. *porcijóška* implikuje, že se patrně jedná o deminutivum (*porciočka* namísto očekávaného **porcijka* snad analogicky podle slk. *mis-očka* ‘mistička’, *šál-očka* ‘šáleček’?) od slk. *porcia* ‘porce, dávka něčeho’ (z lat. *portio*), v němž nastala charakteristická gemerská fonetická změna *č > š*. Reálnější je zde interpretace *porcijóš-ka*, což je derivát od dial. **porcijóš*, přejetého z maď. dial. *porciós* (*üveg*) ‘menší láhev (*üveg*) na lihoviny, mající úzké hrdlo a užívaná k pití’, kde maď. *porció-s* je relační adjektivum od maď. *porció* ‘dávka’, dial. i ‘odměřená dávka (alkoholu apod.)’. Uvedený etymologický výklad implikuje lexikografickou standardizaci **porcioška**.

I.4.1.2. Formální varianty heslových slov

Podle koncepce SSN sa za heslovým slovem mohou uvádět (v kula-tých závorkách) „foneticky transkribované nářeční varianty heslového slova“ (SSN 1: 30), mezi nimiž se však neuvádějí foneticky regulérní koreláty heslového slova v různých nářečích („Varianty, jež jsou výsledkem pravidelných, zákonitých a systémových změn [za takové se v SSN považují změny původních jerů a nosovek, změny asimilační a asibilační apod.], se v zásadě na tomto místě [tj. v závorce za heslovým slovem] ne-registrují“ – *ibid.*). Naopak, „[v] řadě variant (vytištěných kurzivou) se však vždy uvádějí nepravidelné (v různém stupni lexikalizované) varianty...“ (*ibid.*).

Z toho vyplývá, že příslušné varianty zřejmě vznikly v důsledku sekundárních modifikací prvotního heslového slova, s nímž jsou v obligatorním vztahu genetické totožnosti (srov. explicitně Varbot 2018: 131). Na základě etymologické analýzy však lze v některých případech dospět k závěru, že údajné „nepravidelné (v různém stupni lexikalizované)“ varianty představují:

1. Plně regulérní starší vývojové formy příslušného výrazu. Jejich řazení mezi „v různém stupni lexikalizované“ varianty pravděpodobně souvisí s pojetím lexikalizace – v SSN explicitně nedefinované – v souladu se starší tradicí ruské dialektologie (lexikalizace jako zachování zanikajících jevů na úrovni reliktvů; srov. Filin 1966: 27, Kuznecova 1985: 26),³ přičemž zde zároveň dochází k nevhodné kolizi s fenoménem nepr-

³ Nověji se lexikalizace pojímá i jako „realizace kteréhokoli fonetického jevu v uzavřeném okruhu slov“ (Kuznecova 1985: 151), přičemž takový fonetický jev nemá regulérní charakter nebo se realizuje pouze fakultativně, tj. nezasahuje všechna

videlného fonetického vývoje. Interpretace takových forem jako „nepravidelných“ by byla možná pouze na základě jejich odlišnosti od stavu v současné spisovné slovenštině – bez zohlednění faktu, že nářeční teritorium (ландшафт) může představovat „něco jako diachronii rozvinutou v prostoru“ (Tolstoj 1968: 342). Srov. např.

cesnak (*česnak*) ‘česnek (bot. *Alium*)’. – Nářeční forma *česnak* (přímá kontinuantka psl. **česnakъ*) je etymologicky původní; současné slk. spis. *cesnak* je výsledkem novější konsonantické asimilace *č-s- > c-s-*, z diachronního hlediska je tedy sekundární (mladší, novější).

hmla (*mhla*) ‘mlha’. – Dial. *mhla* (tak i stčes.) je kontinuantou výchozího psl. **mьgla*, současné slk. spis. *hmla* (stejně jako čes. *mlha*) představuje novější metatetickou modifikaci vývojově staršího *mhla*.

nočný (*nocní*) ‘noční’. – Dial. *nocní* (s c) je regulární kontinuantou psl. adjektiva **noktъnъ(jь)*, novější *č* (tak i spis. slk.; srov. i čes. *noční*) je analogické podle výrazů s konsonantickými alternacemi *k/č, c/č* (srov. slk. *rok: ročný* ‘roční’, *mesiac* ‘měsíc’: *mesačný* ‘měsíčný; měsíční’ apod.).

Z etymologických příčin by v podobných případech bylo korektní uvádět příslušné formy jako paralelní heslová slova, tj. **cesnak** i **česnak**, **hmla** i **mhla**, **nočný** i **nocný** apod.

2. Foneticky regulární kontinuanty odlišných etym, jež by měly být – vzhledem k jejich etymologické autonomnosti – prezentovány v podobě samostatných (příp. paralelních) heslových slov. Jejich formální odlišnost nelze interpretovat domnělými nepravidelnými změnami, k nimž mělo docházet ve slovenských nářečích. Taková etyma se od heslového slova v SSN mohou lišit:

a) slovotvornou strukturou, např.

chodidlo (*chodalo*). – Jedná se o formace utvořené na základě odlišných sloves. *Chodidlo* (kontinuantka psl. **chod-i-dlo*) je nomen instrumenti od slk. *chodit* ‘chodit’ (psl. **chod-i-ti*); dial. *chodalo* (doklad: Veľké Straciny, okr. Modrý Kameň) předpokládá výchozí **chodadlo* (srov. srb.-chorv. *hòdalo* ‘čím nebo pomocí čeho se chodí; noha’, *hòdala* mn. ‘chůdy’), od psl. **chod-a-ti* (srov. srb.-chorv. *hòdati*) jako iterativa od **choditi*. Žádoucí jsou zde paralelní heslová slova **chodidlo** i **chodadlo**.

chytadlo (*chicaduo*) ‘držadlo, ouško’. – Zatímco slk. *chytadlo* je derivátem od slk. *chytat* ‘chytat’ (psl. **chytati*), dial. *chicaduo* (doklad: Štefanov, okr. Senica) předpokládá výchozí **chycat*, připouštějící dvojí etymologickou interpretaci: 1. **chyt-j-a-ti*, novější imperfektivum od psl. **chyt-i-ti* (slk. *chytit*, čes. *chytit* apod.) jako perfektiva k původnímu iterativu-durativu **chyt-a-ti*; 2. **chytcat* (**chyt-ьc-a-ti*), expresivní

slova nebo formy slov, u nichž existují předpoklady pro příslušný fonetický vývoj (srov. op. cit.: 18–19).

sufixální derivát od *chytat'* (srov. slk. *kopat'* 'kopat': dial. *kop-c-ať sa* 'zakopávat při chůzi' apod.). Z toho vyplývá potřeba uvedení paralelního heslového slova **chycadlo** (s reálně doloženým *c* vzhledem k nejednoznačnosti jeho diachronní interpretace).

Do této kategorie lze zařadit i nářeční imperfektiva typu slk. dial. *othodlivač se* 'odhodlávat se', *poletívat'* 'poletovat' apod., utvořená pomocí sufixu **-yvati* (srov. stsl. *čěl-yvati* 'zdravit; uzdravovat se, docházet spásy', pol. *ulat-ywać* 'odlétat', rus. *pokáz-yvat'* 'ukazovat' apod.): spisovná slovenština tento slovotvorný typ nezná, v SSN byl příslušný materiál – bez zohlednění jeho jinოსlovenských paralel (srov. už Meillet 1934/2001: 238, 243–244; Vaillant 1966: 490–495) – řazen pod hesla se sufixy *-ávat'*, *-ovat'*, *-ívat'*, existujícími ve slovotvorném systému současného spisovného jazyka.

b) morfonologickou charakteristikou, např.

dych (*dech*) 'dech'. – Slk. *dych* je kontinuantou psl. **dychъ*, zatímco dial. *dech* (západní Slovensko; srov. i čes. *dech* 'id.') předpokládá jako etymon psl. **dъchъ*; rozdíl psl. **ъ* (**ū*) : **y* (**ū*) reflektuje starou alternaci vokalickej kvantity.

hrabat' (*hreat'*) 'hrabat'. – Etymologickým východiskem slk. *hrabat'* je psl. **grabati*; dial. *hreat'* lze interpretovat jako kontinuantu psl. **grěbati*, což je iterativum k psl. **gre(b)ti*, **grebъ* (srov. i stčes. *hřešti*, *hřebu* 'pohřbívat [zvláště zahrabáním do země]; [o koni] hrabat zemi kopytem').

potok (*potek*). – Slk. *potok* je přímou kontinuantou psl. **potokъ*, utvořeného (s využitím starého kořenového ablautu *e* : *o*) od psl. **potekti* (srov. stčes. *potěci* 'začít těci, začít vytékat'); slk. dial. *potek* je novější postverbale, zachovávající kořenový vokalismus (*e*) fundujícího slovesa.

V podobných případech je žádoucí uvádět paralelní heslová slova, tj. **dych** i **doch** (při respektování středoslovenské vokalizace silného *ъ* > *o* – srov. etymologicky související psl. **dъchnōti* > slk. spis. *dochnút'*, čes. *dechnout* apod., původně 'vydechovat naposled'), **hrabat'** i **hreat'**, **potok** i **potek** apod.

c) v některých případech reprezentují jiné kořeny, mající – přes nespornou formální i sémantickou blízkost – odlišné etymologické souvislosti, např.

bukréta (*bukéta*) 'kytice květů'. – Slk. *bukréta* je přejetím z maď. *bokréta*, *bukréta* (původně doložené ve významu 'věnec'), od maď. *bokor* 'keř, houština; chomáč aj.'. Etymologickým východiskem slk. *bukéta* je fr. *bouquet*, přejaté patrně prostřednictvím něm. *Bouquet* s., *Bukett* s.; slk. *bukéta* se mohlo adaptovat jako femininum podle domácího *kytica* 'kytice', možný je i vliv maď. *bukéta* (starší *bukét*, novější *-a* snad v důsledku latinizace formy nebo podle už zmíněného maď. *bukréta*). Příslušný lexikální materiál by bylo nutné rozdělit do dvou heslových statí – **bukéta** a **bukréta**.

kopa (*kupa*) 'navršená hromada něčeho aj.'. – Slk. *kopa* je kontinuantou psl. **kopa*, vysvětlovaného jako deverbativum od psl. **kopati* (slk. *kopat'*, čes. *kopat* aj.); etymologickým východiskem slk. dial. *kupa* (srov. i čes. *kupa* aj.) je psl. **kupa*

(*kouř-), odvozované od ide. *keu-p- ‘něco vyklenuté vzhůru, hromada apod.’. Korektním řešením je zde uvedení dvou samostatných hesel – **kopa** a **kupa**.

nabojovat’ sa (*navojovac še*) ‘strávit delší čas v bojích’. – Jedná se o prefixální (*na-*) odvozeniny od různých sloves: 1. slk. *bojovať*, z psl. **bojevati* jako denominativa od psl. **bojъ* (slk., čes. *boj* aj.), což je nomen actionis od psl. **biti* (slk. *bit’*, čes. *bit* aj.) < ide. **bheiH-* ‘bit’; 2. slk. hist., dial. *vojovať* ‘bojovat’ jako kontinuanta zřejmě už psl. **vojevati* (srov. stsl., stčes. *vojevati* ‘bojovat’ aj.), od psl. **vojъ* (slk. hist. *voj* ‘boj’ aj.), což je nomen actionis od kořene zachovaného v stsl. *po-vi-ŋoti* (*se*) ‘podrobit (se), podřídít (se)’ (ide. **ueiH₁-* ‘usilovat, domáhat se, zaměřit pozornost’). Taková etymologická interpretace implikuje uvedení samostatných heslových slov **nabojovat’ sa** a **navojovat’ sa**.

d) případně jsou odvozeny od kořene, který je starou – už praslovan-skou nebo dokonce indoevropskou – variantou kořene zachovaného v heslovém slově, např.

debra (*depra*) ‘roklina, prohlubeň; jáma, výmol’. – Obě formy patrně navazují na psl. **dъb-r-/*dъp-r-*, reflektující variantní ide. **dheu-b/p-* ‘hluboký, vyhloubený, (vy)dutý’. Z takové etymologické interpretace vyplývá použití paralelních heslových slov **debra** i **depra**.

ktorý (*fteri, kotor*) ‘který’. – Slk. dial. *kotor* je kontinuantou psl. **kotorъ* (stsl. *kotorъ*, rus. *kotoryj* ‘který’ aj.), pro které lze rekonstruovat i variantu **kъtorъ* (s vokalizací redukcí v první slabice; už psl.), zachovanou v slk. *ktorý*. Psl. stáří je i forma **kъterъ* (čes. *který* aj.), zachovaná v slk. dial. *fteri* (s vývojem *kt- > cht- > ft-*, srov. slk. *kto*, dial. *čto, fo* ‘kdo’). Rozdíl *e* vs. *o* reflektuje už ide. variantnost **kъo-tero-/kъo-toro-* ‘který (ze dvou)?’. Etymologicky korektním řešením by zde bylo uvedení plnohodnotných heslových slov **ktorý**, **který** i **kotor**.

nútit’ (*núdit’, núdžit*) ‘nutit’. – Slk. *nútit’* (spis. i dial.), *núdit’* (dial.) jsou kontinuanty psl. **nut-iti/*nud-iti*, odvozovaných od ide. **neuH-t/d-* ‘trápit, mučit aj.’; měly proto být standardizovány v podobě **nútit’** i **núdit’**. Dial. *núdžit* může být: 1. nářečním korelátém (s asibilací *di > d’i > dz’i*) formy *núdit’*; 2. přímou kontinuantou psl. **nudj-iti* jako slovesné odvozeniny od psl. **nud-ja* (srov. slk. *núdz’a* ‘nouze’, stčes. *núzě* ‘tíseň; strádání; nouze; nutnost aj.’), což je nomen actionis od psl. **nud-iti* – vzhledem k jeho etymologické ambivalentnosti by zde byla vhodná formální standardizace **núdzit’**.

I.4.1.3. Polysémie vs. etymologická homonymie

Podle koncepce SSN se „za základní lexikografické kritérium při vyleňování homonym pokládá jejich rozdílný původ“ (SSN 1: 23) – z toho vyplývá, že v případech, kdy nějaká forma slouží k vyjádření více lexikálních významů a je třeba určit, zda se jedná pouze o jeden polysémický lexém (předpokládající zpracování v jednom slovníkovém hesle), nebo

o několik různých lexémů (patřících do samostatných hesel), je nutné respektovat fakta etymologického charakteru.

Při jejich zohlednění lze konstatovat, že některá hesla zpracovaná v SSN jako vícevýznamová obsahují etymologicky heterogenní materiál, jež by bylo žádoucí prezentovat v samostatných heslech, např.

firkat' '1. expr. čmárat, čárat; 2. létat (o ptácích)'. – Ve významu č. 1 **firkat'**, z maď. *firkál* 'id.'. Ve významu č. 2 etymologicky totožné s lexémem uvedeným s.v. **fřkat'** (srov. jeho významy '4. odlétat; 5. létat'), což je domácí odvozenina od zvukomalebného *fr-*; nářeční forma *firkac* (severní Šariš) s *ir* odpovídajícím spisovnému slk. *r* nebyla adekvátně standardizována.

hltat' '1. polykat; 2. expr. rychle, hltavě jíst; 3. pejor. jíst; 4. expr. nemírně pít alkohol, opíjet se; 5. pejor. znervózňovat řečmi, trápit pomlouváním'. – Ve významech č. 1–4 **hltat'**, z psl. **głytati* 'polykat, hltat' (ide. **g(y)el-* 'id.'). Ve významu č. 5 (*hutat'*, *hucem*; severotrenčínská nářečí) se vzhledem k sémantické disparitnosti jedná spíš o kontinuantu (s očekávanou standardizací **hutat'**) předpokládaného psl. **gutati*, **gutjo* jako intenziva od ide. **geu-* 'volat, křičet'.

polica '1. součást nábytku zhotovená obvyčejně z prken a sloužící k ukládání rozličných věcí; 2. upravená žerd' s oblouky k nakládání chleba; 3. střední nosná část krovu; 4. doklad o pojištění vystavený pojišťovnou; 5. plech přípevněný na spodní části předního podvozku'. – Ve významech č. 1–3 a 5 **polica**¹ jako kontinuantu psl. **polica* (srov. csl. *polica*, srb.-chorv. *pòlica*, čes. *police*, pol. dial. *polica*, rus. *polica* aj.; vše 'prkno, deska; předmět zhotovený z prken apod.'). Ve významu č. 4 homonymní **polica**² jako přejetí z rak. něm. *Polizze* 'id.' (srov. i starší čes. *police* 'pojišťovací list, pojistka') < it. *polizza* (*di assicurazione*) 'id.'.

I.4.1.4. K výkladu významu nářečních lexémů

Sémantika nářečního lexika nemusí být v nářečních slovnících z různých příčin adekvátně reflektována.

Nářeční lexémy jsou prvky specifické variety jazyka (užívané v mluvené komunikaci), jež obvykle není písemně zaznamenávána; na rozdíl od výrazu ze spisovného jazyka může být nářeční výraz dokumentován nedostatečným množstvím dokladů (včetně ilustrativních kontextů), v důsledku čehož nelze vždy postihnout jeho významové spektrum v náležité úplnosti (srov. např. Sochová 1967: 22, Sorokoletov–Kuznecova 1987: 204 aj.). U nářečních slovníků úzce regionálního charakteru lze předpokládat, že jejich autoři (zejména dobře filologicky připravení místní rodáci) znají lokální nářeční zvláštnosti relativně spolehlivě; v případě lexikografických děl majících širší územní záběr – včetně celonárodních nářečních slovníků – „se už takové znalosti *a priori* nepředpokládají“ (Myznikov 2019a: 202).

Specifickým problémem je výklad významu slov označujících různé realie ze sféry materiální i duchovní kultury: explorátoři o nich nemusí mít adekvátní představu, proto zde mohou uvádět nedostatečně přesné nebo příliš obecné sémantizace (srov. např. Kurkina 2011: 22).

Etymologická analýza lexika uvedeného v SSN umožňuje v některých případech upřesnit, popř. korigovat výklad jeho významu, např.

bajpika ‘vojenský bodák’. – Z etymologické interpretace slova (slk. dial. *bajpika* < **bajlpika* < něm. *Beil-picke*, složenina něm. *Beil* ‘sekyra’ a *Picke* ‘cepín’) vyplývá, že se jedná o nástroj (součást starší výstroje pěchoty) s kovovou částí, kterou tvoří z jedné strany hlava sekyry (*Beil*) a z druhé strany hrot cepínu (*Picke*). Explorátor, jenž se patrně setkal s uvedeným výrazem pouze ve vzpomínkovém vyprávění bývalého vojáka (srov. doklad: *Bajpiku som zložev a odovzdav veliteľovi* – Ludanice, okr. Topoľčany) a neměl možnost vidět zmíněný předmět, mylně ztotožnil – na úrovni tzv. lidové etymologie – zakončení slova se slk. *pika* ‘stará útočná bodná zbraň, píka’ (z něm. *Pike*).

balkaroška ‘šicí stroj na svršky bot’. – Přejetí z maď. *balkaros* (*borvarrógép*) ‘(šicí stroj na kůži) poháněný levou rukou’, kde maď. *balkaros* ‘související s levou paží’ je kompozitum utvořené na základě maď. *bal* ‘levý’ a *kar* ‘paže’. Explorátor zřejmě nezachytil uvedenou sémantickou komponentu.

I.4.2. Obecná metodologická doporučení pro nářeční lexikografii (z pohledu etymologa)

Následující doporučení metodologického charakteru, formulovaná na základě etymologické analýzy konkrétního lexikálního materiálu SSN, se mohou vztahovat nejen na uvedený slovník (tj. na přípravu jeho budoucích svazků), nýbrž i na další díla slovenské nářeční lexikografie; podle našeho názoru je lze aplikovat i na lexikografické zpracování nářeční slovní zásoby jiných, zejména geneticky a strukturně blízkých slovanských jazyků.

1. Z provedené etymologické analýzy vyplývá, že při formální standardizaci heslových slov autoři SSN někdy příliš podléhají vlivu současné spisovné slovenštiny a formy, jež nelze objasnit jako regulérní fonetické koreláty výrazu ze spisovného jazyka, zařazují – podle našeho názoru unáhleně – mezi „nepravidelné (v různém stupni lexikalizované) varianty“ heslového slova (SSN 1: 30). Existenci různých fenoménů vedoucích k neregulérním modifikacím formy slova (srov. o nich např. Večerka a kol. 2006: 95n., Varbot 2010 aj.) nelze zpochybňovat; zároveň však nestačí spokojit se s konstatováním jejich přítomnosti, nýbrž je nutné zkoumat i příčiny a okolnosti vzniku nepravidelných forem, což předpokládá „stu-

dium celého komplexu jeví: historie nářečních fonetických změn, podmínky jejich realizace, areál rozšíření, jakož i zkoumání dějin a osudů každého jednotlivého slova“ (Kuznecova 1994: 35). Takový výzkum nepochybně implikuje i pokusy o interpretaci příslušného lexikálního materiálu v kontextu regulérního fonetického vývoje, jenž musí mít prioritu (teprve po jejich neúspěchu lze začít uvažovat o možnosti nepravidelných změn!); ty mohou ovšem vést i k zjištění, že domnělé nepravidelné fonetické varianty jsou ve skutečnosti regulérními kontinuantami jiných etym, vyžadujících zpracování v podobě plnohodnotných dalších heslových slov.

2. Z diachronního hlediska vzbuzuje výhrady i postup, kdy se k nepravidelným formálním variantám heslového slova ze současného spisovného jazyka zařazují jeho plně regulérní starší vývojové formy zachované v nářečích; v takových případech je žádoucí použít paralelní heslová slova.

3. Při standardizaci formy heslového slova není vždy vhodné zachovávat kontinuitu se staršími lexikografickými příručkami, jejichž způsob zpracování některých lexémů lze z dnešního pohledu charakterizovat jako neadekvátní.

4. Při výběru formy heslového slova je nutné identifikovat všechna potenciální východiska pro vznik hlásky nebo skupiny hlásek, jež má být standardizována v souladu s fonetickými zákonitostmi spisovného jazyka (tzv. fonetické modelování etymonu; srov. nejnověji Teuš 2019: 69); následně je potřebné posoudit reálnost příslušných konstruktů *sub specie* etymologie. Nelze akceptovat praxi, kdy se forma heslového slova standardizuje na základě jakýchsi prvotních domněnek, jež zjevně nebyly verifikovány v etymologické literatuře, popř. jejich validita nebyla prověřena standardními metodami a postupy etymologické analýzy. Patří sem i případy, kdy se apriorně předpokládá, že v daném slově (jehož etymologie není autorům příslušného hesla jasná) proběhla určitá hlásková změna známá z nářečí, v němž bylo slovo zaznamenáno, přičemž se neuvažuje o možnosti jiné diachronní interpretace daného fonetického segmentu. Jestliže přes všechno úsilí není možné dospět k přesvědčivému řešení, může být – v souladu s koncepcí SSN – jako heslové slovo uvedena reálně doložená nářeční forma, pokud je „bez formálních znaků nespisovnosti“ (SSN 1: 29).

5. Disertace připomíná i důležitost adekvátní filologické dokumentace nářečního lexika, přičemž poukazuje na problémy související s nekorektností interpretace zápisů nářečního materiálu a s výkladem významu nářečních lexémů. Uvedené faktory značně komplikují etymologickou

interpretaci nářečního lexika, především ovšem zkreslují stav věci už na primární úrovni jeho zachycení v nářečním slovníku.

6. Nelze nesouhlasit (*mutatis mutandis*) s názorem ruského dialektologa F. P. Filina, podle něhož nářeční lexikograf „musí být velmi dobře připraven v oblasti dějin ruského jazyka a dialektologie“ (Filin 1966: 34). Uvedený požadavek lze nepochybně rozšířit i na orientaci (aspoň základní) v etymologické problematice – máme zde na mysli znalost relevantních prací z oboru (zejména etymologických slovníků), schopnost správně interpretovat informace v nich uvedené, jakož i určitou představu o metodologii etymologického bádání a vůbec jistou míru „citlivosti“ ve vztahu k etymologické dimenzi zpracovávaného lexika.

V této souvislosti zároveň opět upozorňujeme, plně respektujícíce novější výzkumné trendy v dialektologii (sociolingvistická orientace, etnolingvistika, kulturologie apod.), i na nezbytnost náležitě přípravy budoucích dialektologů – včetně potenciálních nářečních lexikografů – v příslušných (i když vzhledem k jejich náročnosti možná méně atraktivních) tradičních disciplínách historické jazykovědy.

I.5. Přínos práce

Z pohledu *e t y m o l o g i e* může disertace představovat přínos pro vlastní lingvistickou slavistiku, jakož i pro historickosrovnávací slavistiku a studium jazykových kontaktů ve střední Evropě.

Předložené etymologické interpretace (hypotézy zformulované na základě tvůrčí aplikace už existujících poznatků slovanské etymologie na lexikální materiál slovenských nářečí, jakož i vlastní autorské etymologické výklady) přinášejí nové informace o etymologické charakteristice slovenského nářečního lexika, přičemž zároveň prohlubují dosavadní poznatky o jeho genetické stratifikaci. V disertaci se identifikují: 1. slovenské nářeční lexémy zachované ještě z praslovanského období a nacházející paralely v jiných slovanských jazycích; 2. novější výrazy vzniklé během vývoje slovenštiny jako samostatného slovanského jazyka; 3. slova přejatá do slovenských nářečí v důsledku kontaktů slovenštiny s jinými jazyky.

V širších komparativních slavistických souvislostech může být obzvláště zajímavá identifikace slovenských nářečních kontinuant praslovanských lexémů, jež byly rekonstruovány na základě materiálu jiných slovanských jazyků, tj. bez zohlednění faktů slovenských nářečí, v době

zmíněné rekonstrukce neznámých mezinárodní slavistické veřejnosti. Identifikace slovenských kontinuant některých praslovanských lexémů, v slovanské etymologii charakterizovaných jako tzv. praslovanské dialektismy, zároveň umožňuje upřesnit jejich areálovou (lingvogeografickou) charakteristiku. Do oblasti historickosrovnávací slovanské slovtvorby zasahuje kapitola o slovenských nářečních slovesech se sufixem *-yvati, jež se zatím nestala objektem výzkumu v širším komparativním kontextu.

Po vydání *Stručného etymologického slovníku slovenčiny* (Králik 2015), zpracovávajícího slovní zásobu současného spisovného jazyka, předložená disertace názorně demonstruje důležitost a aktuálnost etymologického studia slovenského nářečního lexika; může tedy přispět k dalšímu prohloubení vědeckého zájmu o tuto oblast na Slovensku i v zahraničí.

Z pohledu nářeční l e x i k o g r a f i e se disertace pokouší o hlubší postižení jednotlivých aspektů vzájemného vztahu této disciplíny s etymologií, čímž přispívá i k rozvoji obecné lexikografické teorie.

Jelikož práce vychází ze *Slovníku slovenských nářečí* jako díla lingvistické slovakistiky, ilustrují se relevantní (z perspektivy etymologa) momenty takového vztahu na slovenském nářečním materiálu; předložené materiálové analýzy mohou podle názoru autora disertace pomoci sestavovatelům slovníku při řešení analogických problémů, jež lze očekávat během přípravy jeho dalších svazků.

Metodologická doporučení zformulovaná v závěru disertace (srov. bod I.4.2.) překračují relativně úzký výchozí rámec slovakistiky a mohou posloužit i jako inspirace pro autory a vědecké redaktory nářečních slovníků jiných jazyků.

II. Seznam publikací, které jsou podkladem disertace

- KRÁLIK, Lubor: Niekoľko drobných lexikálnych výkladov (*doreň/dorn, hriška, krásno, krhanie, krhúňať*). *Slovenská reč* 62, 1997, 3–11.
- KRÁLIK, Lubor: Slovenské názvy zamestnaní deontonymického pôvodu. In: *13. slovenská onomastická konferencia. Modra-Piesok 2.–4. októbra 1997. Zborník materiálov*. Ed. M. Majtán, P. Žigo. Bratislava 1998, 127–137.
- KRÁLIK, Lubor: Nárečová lexikografia a etymológia (na materiáli 1. zväzku Slovníka slovenských nárečí). In: *Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižňanský)*. Ed. L. Dvornická, M. Smatana. Bratislava 2007, 45–49.
- KRÁLIK, Lubor: Etymologické príspevky k štúdiu slovenskej nárečovej lexiky: z problematiky sporadických hláskových zmien (*s > c, f ~ p*). *Slovenská reč* 75, 2010, 261–269.
- KRÁLIK, Lubor: Iz slovacko-boľgarskich leksičeskich paralelej: *čurėti ‘sochnut’, čachnut’, vjanut’. *Balkansko ezikoznanie – Linguistique Balkanique* 49, 2010, 113–116.
- KRÁLIK, Lubor: Nárečová lexikografia a etymológia (na materiáli 2. zväzku Slovníka slovenských nárečí). In: *Súradnice súčasnej slovenskej dialektológie*. Ed. K. Balleková. (Jazykovedné štúdie. 28.) Bratislava 2010, 105–121.
- KRÁLIK, Lubor: Z etymologickej problematiky Historického slovníka slovenského jazyka: tzv. fantómové slová. In: *Slovo a tvar v štruktúre a komunikácii*. Ed. G. Múcsková, K. Muziková, Z. Hargašová. (Philologica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. LXXII.) Bratislava 2013, 97–104.
- KRÁLIK, Lubor: Slovac. *lahtikár* ‘legkomyslennij čelovek’ < **lahostikár*? *Trudy Instituta ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova*, 2015, č. IV (Etimologija), 197–209.
- KRÁLIK, Lubor: Praslav. dial. **drynъ* ~ slovac. dial. *driňica* ‘ograda; ogoroženoje mesto’ i rus. dial. *zadržypa* ‘brevenčatjy zabor, brevenčataja stena’? *Jezikoslovni zapiski* 23, 2017, č. 2, 75–80.
- KRÁLIK, Lubor: O nekotorych slovackich nazvanijach ledjanych obrazovanij (*cencúl’* ‘ledjanaja sosul’ka’ i t. p.). *Trudy Instituta ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova*, 2018, č. XVIII (Etimologija), 119–130.
- KRÁLIK, Lubor: Etymologický výskum slovenského jazyka: aktuálny stav, možnosti, perspektívy. In: *Teorie a praxe české etymologické lexikografie*. Ed. B. Vykypěl, V. Boček. (Studia etymologica Brunensia. 24.) Praha 2019, 27–40.

III. Seznam použité literatury (výběr)⁴

- ABAJEV, Vasilij Ivanovič: O principach etimologičeskogo issledovanija. In: *Voprosy metodiki sravnitel'no-istoričeskogo izučenija indojevropejskich jazykov*. Ed. A. V. Desnickaja, B. A. Serebrennikov. Moskva 1956, 286–307.
- BAUER, Werner: Die Etymologie in der deutschen Dialektlexikographie. In: *Stand und Aufgaben der deutschen Dialektlexikographie. II. Brüder-Grimm-Symposion zur Historischen Wortforschung. Beiträge der Marburger Tagung vom Oktober 1992*. Ed. E. Bremer, R. Hildebrandt. Berlin–New York 1996, 219–229.
- BEDNARCZUK, Leszek: Porównawcze językoznawstwo słowiańskie w Krakowie. In: *Tradycja i wyzwania: metodologia badań slawistycznych XX i XXI wieku*. Ed. H. Mieczkowska et al. Kraków 2015, 13–23.
- BORYŚ, Wiesław – POPOWSKA-TABORSKA, Hanna: *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*. I–VI. Warszawa 1994–2010.
- BŮCHI, Éva: Etymological Dictionaries. In: *The Oxford Handbook of Lexicography*. Ed. P. Durkin. Oxford 2016, 338–349.
- CORTELAZZO, Manlio – MARCATO, Carla: *Dizionario etimologico dei dialetti italiani*. Torino 2005.
- DEJKOVA, Christina: Kām bālgarskata dialektna etimologija (Iz praktikata v „Bālgarskija etimologičen rečnik“). In: *Leksikografijata v načaloto na XXI v. Dokladi ot Sedmata međunarodna konferencija po leksikografija i leksikologija (Sofija, 15–16 oktomvri 2015 g.)*. Ed. D. Blagoeva, S. Kolkovska. Sofija 2016, 654–659.
- Etymologie*. Ed. R. Schmidt. (Wege der Forschung. Bd. 373.) Darmstadt 1977.
- FILIN, Fedot Petrovič: O leksikalizirovannyh fonetiko-morfologičeskich variantach slov v russkich govorach. In: *Leksika russkich narodnych govorov (opyt issledovanija)*. Ed. F. P. Filin. Moskva–Leningrad 1966, 27–34.
- ILIADI, Aleksandr Ivanovič: *Osnovy slavjanskoj etimologii*. Kijev 2005.
- JANYŠKOVÁ, Ilona: K některým aktuálním otázkám slovanské etymologie. *Slavia – časopis pro slovanskou filologii* 77, 2008, 77–84.
- JANYŠKOVÁ, Ilona: O budoušcem slavjanskoj etimologičeskoj leksikografii. In: *Perspectives of Slavonic Etymology*. Ed. B. Vykypěl, V. Boček. (Studia etymologica Brunensia. 19.) Praha 2016, 9–17.
- KARAŚ, Halina: *Polska leksykografia gwarowa*. Warszawa 2011.
- KOZYREV, Vladimir Aleksejevič: Toždestvo slova kak problema dialektnoj leksikografii. In: *Russkaja dialektologija. Chrestomatija naučnych textov i učebnyje zadanija. (Učebno-metodičeskij kompleks po kursu „Russkaja dialektologija“)*. Ed. O. V. Vasil'jeva, I. S. Lutovinova. Sankt-Peterburg 2013, 408–410.
- KRÁLIK, Lubor: *Štručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015.
- KURKINA, Ljubov' Viktorovna: *Kul'tura podsečno-ognevogo zemledelija v zerkale jazyka*. Moskva 2011.

⁴ Seznam obsahuje pouze literaturu citovanou v teziš disertace.

- KURKINA, Ljubov' Viktorovna: Etimologija v praktike sostavlenija dialektnych slovarej. In: *Aktual'nyje problemy russkoj dialektologii. Materialy meždunarodnoj konferencii 26–28 oktjabrja 2018 g.* Ed. O. Je. Karmakova. Moskva 2018, 144–146.
- KUZNECOVA, Ol'ga Danilovna: *Aktual'nyje processy v govorach russkogo jazyka (leksikalizacija fonetičeskich javlenij)*. Leningrad 1985.
- KUZNECOVA, Ol'ga Danilovna: *Slovo v govorach russkogo jazyka*. Sankt-Peterburg 1994.
- MEILLET, Antoine (Meje, Antuan): *Obščeslavjanskij jazyk*. Pervod so vtorogo francuzskogo izdanija [Paris: Champion 1934], prosmotrennogo i dopolnennogo v sotrudničestve s A. Vajanom. Pervod i primečanja prof. P. S. Kuzneceva. 2-je izdanije. Moskva 2001.
- MYZNIKOV, Sergej Aleksejevič: Dialektnaja realija v kontekste etimologičeskich issledovanij. In: *Etymologica Slavica. Studia poświęcone Prof. Franciszkowi Ślawskiemu z okazji setnej rocznicy urodzin*. Ed. M. Jakubowicz, Sz. Pogwizd, B. Raszevska-Żurek. (Prace Slawistyczne. Slavica. 146.) Warszawa 2019a, 199–217.
- MYZNIKOV, Sergej Aleksejevič: *Russkij dialektnyj etimologičeskij slovar'. Leksika kontaktnych regionov*. Moskva–Sankt-Peterburg 2019b.
- NEETAR, Helmi: Etymologisches im Estnischen Dialektwörterbuch (EDW). In: *EURALEX '92 Proceedings I–II. Papers submitted to the 5th EURALEX International Congress on Lexicography in Tampere, Finland*. Part II. Ed. H. Tommola et al. (Studia Translatologica. Ser. A, vol. 2.) Tampere 1992, 607–614.
- POPOWSKA-TABORSKA, Hanna – BORYŚ, Wiesław: *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*. Warszawa 1996.
- SEEBOLD, Elmar: Die Erläuterung der Etymologie in den Wörterbüchern der deutschen Gegenwartssprache. In: *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie II*. Ed. H. E. Wiegand. (Germanistische Linguistik. 3–6/1980.) 2., unveränderte Aufl. Hildesheim–Zürich–New York 1998, 189–223.
- Slovník nářečí českého jazyka* [online]. Brno: dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2016–. Dostupné z: <http://sncj.ujc.cas.cz>
- Slovník slovenských nářečí*. Ed. I. Ripka, A. Ferencíková. Bratislava 1994–.
- SOCHOVÁ, Zdeňka: Slovní zásoba nářečí a problémy jejího zpracování. *Slovo a slovesnost* 28, 1967, 17–31.
- SOROKOLETOV, Fëdor Pavlovič – KUZNECOVA, Ol'ga Danilovna: *Očerki po russkoj dialektnoj leksikografii*. Leningrad 1987 (nezměněné vyd. Moskva 2018).
- STELLMACHER, Dieter: Dialektlexikographie und Etymologie – eine „schwierige Partnerschaft“. *Jahrbuch für Germanistische Sprachgeschichte* 8, 2017, 242–252.
- ŠABROVA, Jelena Nikolajevna: Metod gnezdovanija slov v russkoj dialektologii. In: *Istorija russkogo slova. Onomastika i special'naja leksika Severnoj Rusi. Mežvuzovskij sbornik naučnych rabot*. Ed. Ju. I. Čajkina. Vologda 2002, 238–250.
- TEUŠ, Ol'ga Anatol'jevna: *Metody etimologičeskich issledovanij. Učebnoje posobie*. Moskva 2019.

- TOLSTOJ, Nikita Il'ič: Nekotoryje problemy sravnitel'noj slavjanskoj semasiologii. In: *Slavjanskoje jazykoznanije. VI Meždunarodnyj s'jezd slavistov* (Praga, avgust 1968 g.). *Doklady sovetskoj delegacii*. Ed. V. V. Vinogradov et al. Moskva 1968, 339–365.
- TRUBAČEV, Oleg Nikolajevič: Leksikografija i etimologija. In: *Slavjanskoje jazykoznanije. VII Meždunarodnyj s'jezd slavistov* (Varšava, avgust 1973 g.). *Doklady sovetskoj delegacii*. Ed. S. B. Bernštejn et al. Moskva 1973, 294–313.
- VAILLANT, André: *Grammaire comparée des langues slaves. III. Le verbe*. Paris 1966.
- VARBOT, Žanna Žanovna: O specifike dialektnoj etimologii. In: *Etimologičeskie issledovanija. Vypusk 6: Materialy I–II naučnych soveščanij po russkoj dialektnoj etimologii. Jekaterinburg, 10–12 oktjabrja 1991 g., 17–19 aprilja 1996 g.* Ed. A. K. Matvejev. Jekaterinburg 1996, 7–17.
- VARBOT, Žanna Žanovna: Iz opyta dialektnoj etimologii. In: *Etnolingvistika. Onomastika. Etimologija. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii. Jekaterinburg, 8–12 sentjabrja 2009 g.* Ed. Je. L. Berezovič et al. Jekaterinburg 2009, 41–42.
- VARBOT, Žanna Žanovna: Nereguljarnyje izmenenija v slavjanskih jazykach i slavjanskaja etimologija. In: *Etimologija 2006–2008*. Ed. Ž. Ž. Varbot. Moskva 2010, 37–51.
- VARBOT, Žanna Žanovna: Variantnost' dialektnoj leksiki i etimologija. In: *Issledovanija po slavjanskoj dialektologii. 19–20. Slavjanskije dialektly v sovremennoj jazykovoju situacii. Dialektnyj slovar kak sposob issledovanija slavjanskih dialektov*. Ed. L. E. Kalnyn'. Moskva 2018, 130–134.
- VEČERKA, Radoslav a kol.: *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha 2006.
- WANIAKOWA, Jadwiga: „Etymologiczny słownik gwar polskich“ – nowe zadanie w badaniach historyczno-porównawczych. *Polonica XXXIII*, 2013, 319–327.
- WARRACK, Alexander: *A Scots Dialect Dictionary Comprising the Words in Use from the Latter Part of the Seventeenth Century to the Present Day. With an Introduction and a Dialect Map by William Grant*. London–Edinburgh 1911.
- ŽURAVLĚV, Anatolij Fëdorovič: Leksikografičeskie fantomy. 11. SRNG, S. *Palaeoslavica XXVII*, 2019, 241–260 [non vidi].

IV. Etymology and Dialectal Lexicography (on the Material of the *Dictionary of Slovak Dialects*)

(Summary)

On the basis of the selected material, the thesis analyses the cases when the etymological interpretation of the lexis entailed in *Slovník slovenských nářečí* (Dictionary of Slovak Dialects, vols. 1, 2; Bratislava 1994, 2006 – further referred to as “SSN”) allows, with regard to some lexemes, for offering alternative lexicographical solutions that differ from the way of their presentation in the dictionary.

The introductory part of the thesis is devoted to general questions of the relationship between etymology and lexicography, with special stress laid on dialectal lexicography.

Dialectal lexicography provides to etymology the material that is often important for the etymological interpretation of the lexis of the standard language (variants of the form or of the meanings preserved in dialects, but unknown in the standard language). At the same time, etymological research pays attention also to dialectal lexemes that have not become part of the lexis of the standard language, although they can often be interesting from the etymological point of view (relicts, archaisms, words that have undergone specific semantic development, borrowings, etc.).

The interest of researchers in dialectal lexis has led to constituting dialectal etymology as an autonomous area of etymological science, the methodology of which takes into consideration the specific features of dialectal lexis (the spoken form of its existence leading to various irregular modifications of the phonetic structure of words, connectedness with the traditional folk culture, varying degrees of completeness or reliability of its philological documentation, etc.). In addition to numerous partial studies, the results of research in dialectal etymology are also published in synthesizing dialectal etymological dictionaries representing a specific genre of etymological lexicography.

At the same time, dialectal lexicography makes use of the results of etymological research, although it encounters numerous problems (the need to process the lexical material that so far has not been etymologically interpreted, or its formal variant character or rich semantics do not allow for arriving at an unequivocal etymological solution, etc.). In dialectal dictionaries the existing etymological findings can be present in the form of explicit information (etymological characteristics of the expression),

but also on the implicit level (respecting the facts of etymological information within the lexicographical presentation of the dialectal lexical material). SSN does not state with the entries their explicit etymological characteristics, although, on the basis of the conception of the dictionary, etymological findings are taken into consideration within the selection of their form (the so-called formal standardization, i.e. reconstruction of the form of the entries that corresponds to the phonetic rules of contemporary Standard Slovak), as well as within dealing with the questions connected with polysemy and homonymy.

The central part of the thesis brings etymological interpretation of the lexical material included in SSN (more than 130 lexemes) for which via the etymological perspective it is possible to submit alternative lexicographical solutions, with regard to which the author identifies several problematic areas:

1. Formal standardization of the entries. – Etymological analysis leads to the conclusion that in some cases such standardization: a) has not been carried out (i.e. the etymological characteristics of the expression was not taken into consideration); b) it was carried out in duplicate (the same expression is standardized in two ways, i.e. it is listed within two differing entries); c) it evokes objections of etymological character.

2. Formal variantness of dialectal lexemes. – Part of the forms listed in SSN as being irregular and to differing degrees lexicalized formal variants of the entries, can be interpreted as phonetically regular reflexes of different etyma that, with regard to their etymological autonomousness, would necessitate in being processed within separate entries.

3. Polysemy and homonymy. – Some entries processed in SSN as polysemous contain genetically non-homogeneous material that, with regard to its character (etymological homonymy), demands lexicographic solution in the form of separate entries.

4. Explanation of the meaning of dialectal lexemes. – In some cases etymological analysis enables the correcting of the semantic characteristics of entries given in SSN.

In its final part, the thesis presents generalizing methodological recommendations formulated for the needs of practical lexicography (preparation of the following volumes of SSN, as well as of the prospective new works of Slovak and Slavic dialectal lexicography).